

Refik Halit Karay'ın Eserlerinde I. Dünya Savaşı, Anadolu'da Sosyal Hayat Ve Göç

Yenal ÜNAL*

Özet

Bir kültür adamı ve politik figür olarak ön plana çıkan Refik Halit Karay, 20. yüzyılda Türkiye'de yetmişen önemli entelektüellerden biridir. Edebiyatçılığının yanında aynı zamanda tarihle ve sosyolojiyle yakından ilgilenmiştir. Refik Halit, hatıra, makale ve edebi eserlerinde 1908-1965 yılları arasında Türk toplumunun yaşadığı gelişim ve değişimleri ustalıkla yorumlayan aydınlardan biridir. Yazarın eserlerinde ağırlıklı olarak durduğu konulardan birisi de I. Dünya Savaşı'dır. I. Dünya Savaşı'nın Türk toplumu üzerindeki tesirlerini üstün bir gözlem tekniği ve pürüzsüz bir Türkçeyle okuyucusuna aktaran yazarın verdiği kimi bilgileri başka kaynaklardan bulabilmek mümkün değildir. Yazar, savaş yıllarında Anadolu'da sürgün hayatı yaşaması hasebiyle Türk toplumunun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda çektiği sıkıntıları yakından gözlemlemiştir. Savaş başladığı sırada Sinop'ta bulunan yazar sonraki süreçte Çorum, Ankara, Bilecik başta olmak üzere birçok şehir ve kasabayı görme şansı bulmuştur ki bu sayede toplumun yaşadığı faciayı İstanbul'dan değil Anadolu'dan görüp analiz etmiştir. Bu çalışmada, Karay'ın eserlerinde verdiği bilgilerden yola çıkarak I. Dünya Savaşı yıllarında Türk toplumunun sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ile Anadolu'daki göç hareketleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Refik Halit Karay, Sosyal Hayat, Göç, Anadolu.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Tarih Bölümü, yunal@bartin.edu.tr.

The First World War, Social Life in Anatolia and Migration in Refik Halit Karay's Works

Abstract

As a man of culture and prominent political figures Refik Halit Karay, is one of the most important intellectuals educated in Turkey in the 20th century. He has also been closely involved with the history and sociology as besides man of letter. Refik Halit is one of the prominent intellectuals commenting skillfully development and changes of the Turkish community in the years between 1908-1965, in his memoirs, articles, and literary works. Another theme that author emphasizes in this works mainly First World War. It is not possible to find from other sources some of the information given by the writer who transmitted to his readers the effects of the First World War on the Turkish society with a superior observation technique and a smooth Turkish. As being an exile the author closely observed the troubles of the Turkish society in political, social, economic and cultural sense in Anatolia during the war years. The writer who had been in the Sinop at the beginning of the war, caught chance to see many different cities and towns, especially Çorum, Ankara and Bilecik in this way he saw and analyzed disaster of the society from Anatolia not from Istanbul. It has been tried to some of the evaluations will be made about the social, economic and cultural structure of the Turkish society and the migration movements in Anatolia from the information given by Karay in his works in this study.

Key Words: *Refik Halit Karay, Social Life, Migration, Anatolia.*

Giriş

“*Refik Halit Karay'ın Eserlerinde I. Dünya Savaşı, Anadolu'da Sosyal Hayat ve Göç*” başlıklı çalışmamız kapsamında büyük savaş yıllarında Anadolu coğrafyasında yaşanan göç hareketleri ve sosyal hayat konularının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. 1913 ve 1918 yılları arasında önce Sinop'ta daha sonra Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde sürgün hayatı yaşamış olan Refik Halit Karay'ın, bu şehirlerde tanıklık ettiği ve kayda aldığı bilgilerden hareketle muhtelif cephelerden Türk toplumunun yapısı incelenmiştir. Yine onun gözlemlerinden yola çıkarak I. Dünya Savaşı'nın sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan toplum yapısında yarattığı travmalar araştırma konumuz kapsamı içinde yer almıştır.

Savaşın patlak vermesiyle Türk toplumunda aile düzeninin bozulması, savaşın getirdiği ağır ekonomik tahribatın bireyler üzerinde yarattığı baskılar, parçalanmış ve göç zorlanan ailelerin dramı, yeteneksiz idarecilerin yönetsel becerisizlikleri, dini duyguları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan bazı sahte din adamlarının tutumları, yoksulluk, sefalet ve açlığın toplumsal yapısı şiddetle zedelemesi başta olmak üzere bu nevi birçok konu Karay'ın eserlerinde verdiği bilgilerden hareketle irdelenmeye çalışılacaktır.

Refik Halit Karay'ın edebi şahsiyetinin ön plana çıkan taraflarından birisi de siyasi mizah yazarlığında yakalamış olduğu üstün başarıdır. Zaten yazarın edebi kişiliğinin yanında politik ve tarihi şahsiyeti mevcuttur. Başta II. Meşrutiyet ve mütareke dönemi siyasi hayatı olmak üzere dil, edebiyat, Türkiye'nin sosyal, ekonomik tarihi konuları üzerinde ciddi manada tefekkür etmiş ve düşündüklerini okuyucusuyla paylaşmıştır. Mütareke döneminde birebir politikayla uğraşmış, tarih biliminden istifade ederek birçok mühim edebi eser kaleme almıştır.

Bu çalışmayla, Refik Halit Karay'ın eserlerinde verdiği bilgilerden yola çıkarak 1913-1918 yılları arasında;

- 1) Refik Halit Karay'ın Anadolu'daki Yaşam Serüveni,
- 2) Refik Halit Karay'a Göre I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'da Sosyal Yapı,
- 3) Refik Halit Karay'a Göre I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'da Göç Hareketleri gibi hususlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Eserleri ve şahsiyeti üzerine çeşitli değerlendirmeler yapacağımız Refik Halit, 15 Mart 1889 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş, oldukça genç yaşlarda yazın hayatına girmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte süratli bir şekilde gazetecilik hayatına başlayan Refik Halit aynı zamanda edebiyat alanında da çalışmalarının ilk nüvesini oluşturmaya başlamıştır. Buna paralel olarak kısa sürede siyasetle de yakından ilgilenmiş, azıllı bir İttihat ve Terakki muhalifi olmuş, bu nedenle 1913-1918 yılları arasında Anadolu'da birinci sürgün devrini yaşamıştır. Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde Posta-Telgraf

Umum Müdürü sıfatıyla Milli Mücadele hareketi karşısında gerçekleştirdiği eylemlere ilave olarak *Alemdâr, Sabah, Peyam-ı Sabah, Aydede* gibi basın-yayın organlarında *Kirpi* ve *Aydede* müstear adlarıyla yazdığı muhalif makalelerinden dolayı ikinci sürgün devrini de yaşamak zorunda kalmıştır. Yazar bunların yanında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Wilson Prensipleri Cemiyeti üyesidir. Bu örgütler de o dönemde Milli Mücadele karşıtı tutum sergileyen siyasal yapılar arasındadır. Nitekim *Peyam-ı Sabah*'ın, Milli Mücadele muhalifi yazarı Ali Kemal Bey'in İzmit'te 6 Kasım 1922 tarihinde linç edilmesi üzerine diğer muhalifler gibi Refik Halit de büyük bir dehşete kapılmış, 1922 yılında İstanbul'dan ayrılarak Beyrut'a ulaşmıştır.¹ Böylece Karay'ın 1938'e kadar sürecek olan ikinci ve daha uzun sürgün dönemi de başlamıştır. 1938 yılında çıkarılan af kanunuyla birlikte yurda yeniden dönmüş ve oldukça üretken bir yirmi yedi yıllık bir yaşantının ardından 18 Temmuz 1965 tarihinde vefat etmiştir.

1. Refik Halit Karay'ın Anadolu'daki Yaşam Serüveni

23 Temmuz 1908 tarihli II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin en güçlü siyasi yapısı haline gelen İttihat ve Terakki Fırkası, Mahmut Şevket Paşa'nın, 11 Haziran 1913'te bir suikast sonucu vurulmasından sonra iktidarını iyice sağlamlaştırmış ve partinin üç önemli isminden biri olan Cemal Paşa'nın bu olaydan beş, altı gün sonra sekiz yüz kişilik bir tevkif listesi hazırlayarak parti muhaliflerinin büyük çoğunluğunu Sinop'a sürgüne göndermesiyle Refik Halit Karay'ın da birinci sürgünlük devri başlamıştır.² Sürgünler arasında devrin ünlü yazar, şair, devlet ve din adamları yer almıştır.³ Yapmış olduğu basın yayın faaliyetleri nedeniyle sekiz yüz kişilik listede yer alan kişilerden biri de Refik Halit Karay'dır.⁴

Refik Halit, muhalif olarak Sinop'a sürülmekle beraber o zaman muhalefet mevkinde bulunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne henüz mensup değildi. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Hükümeti'nin idaresinde bulunduğu acemi, kötü tarafları da yazılarıyla tenkit etmekten ve açığa vurmaktan geri kalmıyordu. Onun bu şekildeki faaliyeti hükümet erkânı üzerinde firkacılarınkinden fazla tesir yapıyordu. Hazırlanan liste çerçevesinde 1913 yılında *Bahrî Cedit* isimli bir vapura bindirilen sürgünler Sinop'a sevk edilmişlerdir.⁵ Burada 1916 kışında Çorum'a nakledilmelerine kadar kalmışlardır. Sinop'a gönderilenler öncelikle mekteb-i idadi binasında toplanmışlar daha sonra haklarında kalabendlik cezası uygulanmış, bu sayede sürgünlerin hepsi şehir dâhilinde serbest dolaşmış ve kendi evlerinde oturmuşlardır. Yalnız her gün sabah-akşam karakola uğramak zorunda kalmışlardır.⁶

1 Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2. bs. İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1992, s. 260.

2 Nihat Karaer, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, İstanbul, Temel Yayınları, 1998, s. 45.

3 Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 81.

4 H. Hüseyin Engin, *Refik Halit Karay*, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 42.

5 Refik Halit Karay, *Tanıdıklarım*, 2. bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul, s. 20-49.

6 Nihat Karaer, *a.g.e.*, s. 45.

Bununla birlikte Karay, buradaki hayat tarzından memnun kalmıştır. Kırılarda dolaşma ve ava çıkma alışkanları kazanmıştır. Karay, Sinop'un I. Dünya Haribi'nden önceki hâlini şöyle anlatmaktadır: “*I. Dünya Savaşı'ndan önce Sinop, üç büyük oteli, deniz üstünde meyhaneleri, sokaklarında mandolin sesleri işitilen genç kız silüetleri dolaşan Rum mahallesi ile İç Anadolu'nun değme vilayet merkezinde rastlanması imkânsız şen, şirin bir kasaba idi. Boğaziçi'nin -hatta Rumeli kıyısındaki- bir köyünü andırıyordu; tabiat güzelliği de Boğaziçi'ni aratmıyordu. Memnunduk.*”⁷ Yazar, Sinop'ta ilk defa ve derinden Anadolu insanının yaşayışı ve kültürü hakkında yakın gözlemlerde bulunma fırsatı da yakalamıştır. Daha sonradan *Memleket Hikâyeleri* adıyla basılacak eserinde Osmanlı matbuat dünyasında ilk ve hakiki manada⁸ Anadolu ve Anadolu insanı birçok cepheden keşfedilmiştir.⁹ Bu eser, konularını Anadolu'dan alan, canlı mekân tasvirleri, incelikli ruh tahlilleri ve mizahi karakterleriyle Türk hikâyeciliğine büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak bilindiği üzere 1914 yılında dünyanın pek çok coğrafyasını derinden etkisi altına almış olan I. Dünya Savaşı başlamıştır ki Refik Halit'in birçok konuda yaptığı eleştirileri destekleyecek nitelikte politikaların altına imza atan İttihat ve Terakki Hükümeti ülkeyi bu savaştan korumak yerine büyük harbin tam ortasına atmıştır. I. Dünya Savaşı nedeniyle sürgünlerin bulunduğu Sinop'un Ruslar tarafından bombalanması riski ortaya çıkmıştır. Yazar gelişen bu olayları şu şekilde ifade etmektedir: “*Birinci Cihan Harbi patladı; pahalılık başladı; daha kötüsü Rus torpidoları ikide bir limana girip deniz vasıtası namına bulduğunu batırdı. Menfîlerden çoğunu affedip İstanbul'a, gençleri ise askere aldılar. Kasabada (Sinop) en ziyade mimlenmiş, o miyanda ben kaldım. Kalanları da sahil şeridinde barındırmayı mahzurlu gördüklerinden Çorum'a yolladılar.*”¹⁰ Yazar 1916 yılında bir grup sürgünle birlikte Çorum'a nakledilmiştir.¹¹ Refik Halit, Çorum'da yalnız otururken annesi Nefise Ruhsar Hanım babasıyla İstanbul'dan kalkıp Çorum'a onun ziyaretine gitmiştir. Sürgün şehirlerde oğlunu ziyaret etmek isteyen talihsiz hanım orada yakalandığı bir üremi krizinden, tedavi imkânlarının mevcut olmamasından hatta doktorsuzluktan dolayı kurtulamamış ve Hıdırlık denilen mezarlıkta toprağa verilmiştir.¹² Bu acı olay Refik Halit'i derinden etkilemiş ve Çorum'dan Ankara'ya naklini istemiştir. Ankara Valisi Çerkes Reşit Bey, Karay'ın yapmış olduğu müracaatı kabul ederek yazının

7 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 63-64.

8 Ahmet Hamdi Tanpınar, “Türk Edebiyatında Cereyanlar”, *Yeni Türkiye*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 367.

9 *Türk Dili-Roman Özel Sayısı*, Cilt 13, 1964, s. 594.

10 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, 2. bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 40-41; Refik Halit Karay, *Ay Peşinde*, 2. bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul, s. 106-108.

11 Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazıları ile Refik Halit*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1943, s. 36.

12 Mehmet Nuri Yardım, *Refik Halit Karay Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 14-15.

Ankara'ya nakledilmesini sağlamıştır.¹³

Refik Halit, Ankara'ya bir milli gün olan 10 Temmuz¹⁴ 1916 tarihinde gelmiş ve üç ay kalmıştır. Yazar Ankara'ya geldiğinde barınacak yer sorunu yaşamış, Çorum eski komiseri ve o sırada merkez komiseri olarak görev yapan zat sayesinde Hürriyet Otel'i'ne yerleşmiş ve bir süre burada kalmıştır. Sinop ve Çorum'dan itibaren derin yorum ve gözlemlerde bulunan Karay, Ankara'yla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “*Benim Ankara'ya gelişim 10 Temmuz bayramına, sıcağa tesadüf etti. Çarşıdaki yarı boş dükkanlar çeşit çeşit, elvan elvan, kimisinin yıldızı üç veya beş köşeli, aylarının ağzı fazla açık veya çok kapalı, türbe yeşilinden turuncuya kadar hatıra gelmedik renkte güneşten solmuş, yağmurdan akmış salaşpur bayrakları asmışlardı. Meşrutiyet bize bayrağımızı bile öğretmemiş, bayrağa riyaseti ise hiç belletememişti. Bir bayrak birliği göstermiyordu. Memleketi bilmeyen bir yabancı o gün çarşıdan geçse Larousse'deki bayraklardan hiçbirine benzetemediği bu gezginci at cambazhanesi süsleri karşısında bir milletin hürriyetini kazandığı yıldönümünde olduğunu zihnine getirmezdi; eski Mısırçarşısı'ndaki gibi her dükkanın önüne bir alamet asmışlar sanırdı. Ta ki okuma yazma bilmeyenler bu alametlere bakarak aradığı satıcıyı bulsunlar! Sokak başlarında, patiska üzerine akar ve ağlar bir mürekkebe yazılmış vecizelere de rastgeliyordum: -Zafer-i nihal bizindir- gibi. Ayrıca levhalar: Hürriyet, adalet, müsavat. Meşrutiyet Ankarası, yani büyük harp içinde benim Çorum'dan Bilecik'e gidinceye kadar üç ay kaldığım Ankara, tanıdığım Anadolu kasabalarının en kurusu, en karası, en darı ve en durgunuydu. Tepeden bakınca tuhafıma gittiydi: Sanki devden ırgatların mamuttan katırlara yükledikleri çatlak kerpiç ve çürük kereste yığını getirip yanık suratlı, yalçın, haşın bir tepenin altına istif etmeden, acele boşaltıvermişlerdi. Yapılmıştan çok yıkılmışa, dizilmişten çok dağılmışa, oturulacaktan ziyade yakılacağı benziyordu.*”¹⁵

Sinop ve Çorum'dan sonra üçüncü sürgün yeri olan Ankara'da, Refik Halit Karay sadece üç ay kalabilmiştir. Keza bu tarihte oldukça büyük bir yangın çıkmış ve pek çok evi barınamaz hâle getirmiştir. Bu nedenle de sürgünlerin barınma sorunu had safhaya ulaşmıştır. Refik Halit bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: “*Ankara, I. Dünya Savaşı sırasında bir yangın neticesi kül ve kalıntı hâline alınca barınmak zorlaşmıştı. İçecek su bulunamıyordu; kumlu kireçli sızıntılarla böbreklerimiz zedeleniyordu... Baktım olacak iş değil, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e bir telgraf çektim. Yangın münasebetiyle ev, bark*

13 Hikmet Münür Ebcioğlu, *a.g.e.*, s. 38.

14 10 Temmuz Bayramı: Miladi takvimle 23 Temmuz 1908 tarihine rast gelen bu tarihte bilindiği üzere II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve bu tarihten itibaren uzun yıllar 10 Temmuz bayramını ülkenin çeşitli yerlerinde kutlamak bir gelenek hâline gelmiştir. Karay, bu bayramın 8. yılına Ankara'da tesadüf etmiştir.

15 Refik Halit Karay, *Deli*, 4. bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul, s. 32-43.

kalmadığından Bilecik'e naklime müsaade buyurunuz. Üç gün sonra cevabını aldım... Eşref saatine rastlamış olacak ki izin verdi."¹⁶

Karay, Ankara'da oldukça olumsuz koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışırken bir de çok büyük Ankara yangınıyla karşılaşınca tekrar başka bir şehre naklini istemiş ve 1916 yılında Bilecik'e taşınmıştır.¹⁷ Ankara gibi çorak bir yerden kurtulup, şirin bir beldeye kavuşacağından çok İstanbul'a daha da yaklaşacak olmasından sevinçliydi. Bilecik mutasarrıfı Hakkı Behiç Bey tarafından gayet nezaketle karşılandı.¹⁸ Keza Hakkı Behiç Bey ilk Ankara Hükümeti'nde Maliye Vekilliği yapacağı gibi Meşrutiyet devrinde Maliye Nezareti'nde Karay'ın kâtip arkadaşlarından biriydi. Karay'ın Bilecik'e naklinde yine Ankara'ya olduğu gibi dönemin Ankara Valisi Reşit Bey'in büyük yardım ve teveccühleri olmuştur ki Ankara'dayken Refik Halit'i her yönden koruyup kollayan bu zat¹⁹ Karay'ı Bilecik'e değil doğrudan doğruya İstanbul'a göndermek istediğini belirtmiş ancak buna gücünün yetmediğini söylemiştir.²⁰

Ankara'da rahatsız olan, kumlu ve kireçli suları içmekten böbrekleri sancılanan Refik Halit, Bilecik'ten çok memnun kalmıştır. Memnuniyetini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Tarihimizin bu sevimli beşiği karşısında sıhhatle muhabbetle iki sene geçirdim... Dağlarında dolaşır ve ne olsa buraları istilaya, felaket ve faciaya saha olamaz derdim. Hulasa İç Anadolu bana emniyet, rahat ve ferah verdi. Dağlarına, kırlarına, derelerine bakar: Beş yüz seneden beri bu dağlarda düşman bayrakları dalgalanmadı; bu kırlarda düşman ayakları gezinmedi; bu derelerde düşman atları sulanmadı. Bu yerler düşman istilasası görmedi ve görmeyecek! Der, sevinçle göz gezdirip teselli ve sükun bulurdum"*²¹

Bilindiği üzere Refik Halit'in sürgüne gönderilmesinin en büyük nedeni İttihat ve Terakki muhalifliğinin yanı sıra bu konuyla ilgili olarak çeşitli gazete ve dergilerde yazmış olduğu eleştirel ve mizahi yazılarıydı. Yazar sürgün hayatında Sinop'ta üç yazı kaleme almıştır. Bu yazıların birini 1914 (1330) tarihli "*Nevsal-i Milli*" için hazırlamıştır ki kısa bir biyografisinin arkasına "*İneğe, Öküze ve Buzağıya Dair*" başlığı ve Karay'ın resmiyle birlikte yayımlanmış ve her nasılsa hükümet bu yazıya ve biyografiye ses çıkarmamıştır.²²

16 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 32.

17 Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1984, s. 1206.

18 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 34-35.

19 Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 85.

20 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 33-34.

21 Refik Halit Karay, *Ay Peşinde*, s. 26-28.

22 *Nevsal-i Milli*, "Refik Halit Bey", Dersaadet, R. 1330 (Miladi 1914), s. 109-114.

Yine o sıralarda Cemal Paşa'nın muvafakatı ile İstanbul'da Ali Kemal tarafından *Peyam* gazetesi çıkarılmaktaydı. Yazı işleri müdürlüğünde Yakup Kadri'nin bulunduğu bu gazeteye Refik Halit ara sıra suya sabuna dokunmadan bazı mizahi yazılar yazıp yazamayacağını sormuş ve olumlu yanıt almıştı. Yazar burada “*Kirpi*” müstearı yerine “*Aydede*” ismini kullanmış ve “*Nakş-ı Berab*” serlevhası altında “*Aydede*” imzalı biri Erenköy ve Suadiye taraflarındaki Kuleli Köşkleri diğeri ise futbol maçlarıyla ilgili iki yazı kaleme almıştır. Üçüncü yazı ise uyku ile ilgili olup yayımlanamamıştır.²³ Makaleler, yayımlanmasından kısa bir süre sonra Refik Halit tarafından yazıldığı anlaşılmış ve “*Kirpi*” imzalı yazılardan çok daha büyük bir şevk ve hayranlık uyandırmış, nitekim bu yazılardan dolayı hükümet “*Peyam*”ı kapatmıştır.²⁴ Bundan sonra menfa hayatının Bilecik'e kadar süren kısmı boyunca hiçbir yazı yazmamıştır. Fakat Bilecik'te, Türk edebiyatında ve hikâyeciliğinde başlı başına bir çığır açacak olan “*Memleket Hikâyeleri*”nin ilk nüvesini oluşturmuştur.²⁵

Yazar Bilecik'te iken büyük hikâyeci Ömer Seyfettin bir mektup göndererek, yayımlanmak üzere hikâyeye istemiştir. Bunu fırsat bilen Karay 1917 yılında mütarekeden bir yıl önce “*Boz Eşek*” ve “*Küs Ömer*”i kaleme almıştır. Birincisini Celal Sahir bizzat Talat Paşa'ya okumuş, hikâyeyi o da beğenmiş ve isminin koyulmaması şartıyla yayımlanmasına izin vermiştir. Bu iki hikâyeye “*Türk Yurdu*” dergisinde R. H. rumuzuyla yayımlanmıştır.²⁶ Yine o esnada Ziya Gökalp tarafından çıkarılan “*Yeni Mecmua*”da yayımlanmak üzere tekrar Ömer Seyfettin tarafından yeni hikâyeler istenilmiş ve Refik Halit de bu sefer 1918 yılı başlarında “*Sarı Bal*” ve “*Şaka*” hikâyelerini göndermiştir. Mütarekeden bir yıl önce, Refik Halit'in sürgünde iken yazdığı ve “*Türk Yurdu*” ile “*Yeni Mecmua*” dergilerinde yayımlanan bu hikâyeler Ziya Gökalp'in ciddi manada ilgisini çekmiştir. Bu konuda Ömer Seyfettin ile görüşen Gökalp, Refik Halit'in o günlerde Türkçeyi en iyi kullanan yazar olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra Ömer Seyfettin kendisini hiç tanımadığı hâlde Bilecik'e mektup yazarak Refik Halit'ten yeni yazılar göndermesini talep etmiştir.²⁷

Bu sıralarda ilk çocuğu dünyaya gelecek olan Refik Halit eşi Nazıma Hanımı daha sağlıklı bir doğum yapabilmesi için İstanbul'a göndermişti.²⁸ Talat Paşa'nın yurt

23 Hikmet Münür Ebcioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

24 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s. 64-65.

25 Nihat Sami Banarlı, *a.g.e.*, s. 1206.

26 *Türk Yurdu Dergisi*, “*Küs Ömer*”, c. 14, Nu 1 (151), 1 Kânunusani 1334, s. 1402-1408; “*Boz Eşek*”, c. 14, Nu. 2 (152), Kânunusani 1334, s. 4035-4040. Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Tuncer, *90. Yılında Türk Yurdu Bibliyografyası*, Ankara, Kültür Bakanlığı-Türk Ocakları Yayınları, 2002, s. 95.

27 Hikmet Münür Ebcioğlu, *a.g.e.*, s. 43.

28 Mehmet Nuri Yardım, *a.g.e.*, s. 15.

dışında bulunmasını fırsat bilen Karay, Seyfullah Paşa vasıtasıyla İstanbul'a gitmek istediğini Cemal Paşa'ya bildirmiştir.²⁹ Cemal Paşa da Bilecik'e tekrar dönmek şartıyla Karay'a on günlük bir müsaade vermiştir.³⁰ Nitekim Refik Halit telgrafi alır almaz beş yıl önce ayrıldığı ve memleketim dediği İstanbul'a hemen hareket etmiştir. Yazar bu konuda şu bilgileri aktarmaktadır: “Ben o zaman Bilecik'te sürgündeydim. Celal Sahir aracılığıyla benden Türk Yurdu'na hikâye göndermemi istediler. Gönderdiğim hikâyeler yayımlandıktan sonra Ziya Gökalp'in dikkatini çekmiş ve onun aracılığıyla İstanbul'a getirildim. Yeni Mecmua'nın sürekli yazarlarından biri oldum.”³¹ İstanbul'a geldikten sora Bilecik'ten gönderdiği hikâyelerin oluşturduğu büyük tesir, Ziya Gökalp ile Ömer Seyfettin'in isteğiyle “Yeni Mecmua”ya hikâye ve fıkra yazan yazar, kısa sürede derginin en önemli yazarlarında biri hâline geldi.³² Bilecik'ten İstanbul'a on günlük izinle gelen Refik Halit, izninin sonuncu gününde evinden “Yeni Mecmua”ya gitmek için çıktıktan sonra tevkifhaneye götürüldü. Ancak bu sefer de Ziya Gökalp'in araya girmesi sonucu tekrar sürgüne gitmekten kurtulmuş,³³ İstanbul'a ve “Yeni Mecmua”ya yerleşmiş, kendi imzasıyla yazılarını yayımlamaya devam etmiştir.³⁴

2) Refik Halit Karay'a göre I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'da Sosyal Yapı

Refik Halit Karay'ın üzerinde durduğu siyasi ve tarihî konuların yanısıra bu konuları eserlerinde irdelerken siyasi ve tarihî büyük gelişmelerin temelinde yatan ekonomik, sosyal, geleneksel, dinî, coğrafî, kültürel birçok etkeni de değerlendirmeye tabi tutmuştur. Yazarın sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel alanlarda üzerinde durduğu konuları en genel hatlarıyla şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde sosyal hayat, halkevleri, köy hayatı ve köyden kente göç, toprak sahibi çiftçiler, usulsüz vergiler, yolsuzluk, Türk kadını ve yüksek kademe erkek tipi, evlilik, Türkiye'de hizmetçi geleneğinin ortadan kalkması, Avrupa modasının Türkiye'ye girişi, demiryollarının kuruluşu, eski bayramlar, dinler, inaçlar, gelenekler, âdetler, dil, edebiyat, mizah, hiciv, gazetecilik ve Türk matbuatı, şehirler, tarihî önemi olan nehirler, mevsimler, bitkiler, iklimler, rüzgârlar, müzik, icatlar ve sinema.

Üzerinde tarihî ve siyasi mevzular kadar uzun uzadıya durmamakla birlikte Refik Halit, sosyal ve ekonomik konularda da önemli tespitlerde bulunmuştur. Yaptığımız

29 Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 42-43.

30 Hikmet Münür Ebcioğlu, *a.g.e.*, s. 43.

31 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul, 1968, s. 367.

32 Karay'ın İstanbul'a geldikten sonra neşrettiği ilk hikâyesi *Şaka*'dır. Bk. *Yeni Mecmua*, “Şaka” Nu 30, Cilt 2, 31 Ocak 1918.

33 Mehmet Nuri Yardım, *a.g.e.*, s. 15.

34 Nihat Karaer, *a.g.e.*, s. 51-52.

tetkik sonucunda yazarın bu hususlarda da bizzat alıntı yaptığı, çok çeşitli bilgiler verdiği, sosyo-ekonomik tarihî yorumlamalarda bulunduğu ve önemli kişilerden faydalanarak verdiği bilgilere gerçeklik unsuru kattığı görülmektedir.

2.1) İdari Usulsüzlükler ve Topluma Yansımaları

I. Dünya Savaşı³⁵ yıllarında bir önemli sürgün şahsiyet olarak Anadolu'yu dolaşan Refik Halit Karay'ın sosyal hayat ve göç olguları etrafında dönen birçok gözlemini eserlerinde ustalıkla işlediğini, gözlemlerini kimi zaman eleştiri kimi zaman realist tespitler çerçevesinde okuyucusuyla paylaşmak istediğini belirtebiliriz. Yazarın başta “*Memleket Hikâyeleri*” olmak üzere muhtelif eserlerinde savaş yıllarında yaşanan idari usulsüzlükleri ve bu usulsüzlüklerin toplum üzerindeki ciddi yansımalarını itina ile değerlendirdiği tespit edilmiştir. Refik Halit'in, Anadolu'ya sürgün edildiği dönemde menfi arkadaşı Refi Cevat Ulunay, sürgünlerin Sinop'tan Çorum'a nakledilişleri sırasında başlarından geçen ve o dönem adına Osmanlı taşra teşkilatı ve halk arasındaki ilişkiyi yansıtan çok önemli bir olayı aktarmaktadır. Vaka Osmanlı taşrasında yöneticilerin halka bakışı hakkında son derece önemli bilgileri bizlere sunmaktadır: “*Refik Halit'le menfamızın Sinop'tan Çorum'a nakli bayram günlerine tesadüf etti. Boyabat'ı geçtikten sonra şimdi ismini hatırlayamadığım nahiyeye merkezi olan bir köye geldik. Vakit öğle idi, bizi köylüler karşıladılar. Hepsini ile bayramlaştık, çocuklar, delikanlılar yeni elbiselerini giymişlerdi. Köy odasına indik, kahve ikram edildi. Biraz dinlendikten sonra köylülerden biri -Efendiler dedi, bugün mübarek bayramdır, siz yerinizden yurdunuzda, çocuğunuzdan ayrı düşmüşsünüz, fakirhanemizde bir bayram aşısı hazırladık, alçak gönüllülük edin, beraber yemek yiyelim, gönlümüzü şenlendirin. Bu daveti teşekkürle kabul ettik, hep beraber köylünün evine gittik. Sofrada yakalı, kravatlı biri daha vardı. Bu zat köylülere -Ulan hayvanlar!... dedi, beylere beni tanıtsanız- Bu kadar misafirperver, bu kadar terbiyeli, bu kadar nazik adamlara karşı küfür, hepimizde bir şok tesiri yaptı. Ev sahibi: -Bizim nahiyemizin müdürü- Müdür yine kızdı -Ulan! adımı da söyleseydiniz- Köylü boynunu büktü: -İbrahim Bey- Ulan İbrahim değil, Rakım Bey! Hepimiz sinir içinde idik. Öfkemizi çorbadan almak için kaşıklarla kaseye hücum ettik. Refik Halit'in kaşları çatıldı. Müdür Bey dedi: -Sizin bu adamlara ulu orta küfür etmeye ne hakkınız var, mübarek bayram günü ne ana ne avrat bırakıyorsunuz- Hepimizin sert bir şekilde Refik'e destek vermemiz üzerine geri adım attı.”³⁶ Görüldüğü üzere sürgünlerin Çorum'a nakilleri bir bayram gününe denk gelmiş ve nahiyede köylüler sürgünleri kibarca yemeğe davet etmişlerdir. Ancak nahiyeye müdürünün zorba tavırları nedeniyle ciddi bir huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Müdür misafirlerin yanında son derece saygısız tavırlarla köylüleri*

35 Yazarın harp hususundaki kanaati adına şu metin önemli ip uçları sunmaktadır: “*Harpten bahsedilince gözümün önüne gelen o kanlı, korkunç siper ve süngü süngüye boğuşma manzaraları kadar arka sıradaki faciaları da düşünmekteyim. Cephenin bir hızı, bir sirayet edici, unutturucu, hatta dimağı büsbütün yok edip insanı makine hâline sokan bir tesiri vardır.”* Bk. Refik Halit Karay, *Tanıdıklarım*, s. 148.

36 Refi Cevat Ulunay, Takvimden Bir Yaprak Serlevhası altında “Medeni Cesaret”, *Milliyet*, 25 Temmuz 1965.

azarlayıp, hırpalamıştır. Bu olay bütün Osmanlı taşra hayatında yönetim usulünün böyle cereyan ettiğini elbette ki göstermez. Ne var ki adı geçen “Rakım Bey” ve benzeri birçok şahsiyetin de taşrada idarecilikten ziyade halka kısmi manada zulüm yaptıkları bir gerçektir. Buradan hareketle savaş yıllarında idare mekanizmasının birçok Anadolu kasabasında sıhhatli işlemediğini belirtebiliriz. Yazarın bir eserinde geçen “... *Yeni gelen yazı işleri müdürü ikinci vakti kalemlerin boşalıp dairelerde kimsenin kalmadığına pek şaşı*”³⁷ ifadesi de Osmanlı taşra idare mekanizmasına ciddi bir eleştiridir. Yazar özellikle ikinci vakitlerinden itibaren memurların bir yolunu bularak dairelerden kaçmalarını ve tembellik etmelerini bir türlü kabul edememiştir.

Nitekim Refik Halit, Türk toplumunun sosyal açıdan 20. yüzyılında başlarında büyük bir tembellik ve uyuşukluk devresi içinde olduğunu belirtmektedir. O, Türk halkının günlük yaşantı içerisinde hiçbir gelecek kaygısı duymadan, mevcut sistemi olduğu gibi benimseyip otorite karşısında bir varlık gösterememesinden şikâyetçidir. Yazar bu tembelliğin köyden, şehre; bürokrasiden, askeriyeye devletin her kademesinde yaşandığını bildirmektedir: “*Memleketi kaplayan tembelliği, durgunluğu kafası almıyordu. Bu uyuşukluk bu kayıtsızlık ne? diye kendi kendine soruyor, cevabını bulamıyordu*”³⁸ ifadesinde de görüldüğü gibi yazar eserinde geçen bir kahramanının bu şekilde düşünmesini sağlamıştır. Ancak bu fikir aslında Refik Halit’in kişisel kanaatidir.

Refik Halit’in eserlerinde verilen bilgilere göre toplum üzerinde tazyik yapan ve sağlıklı bir idari yapısı teşekkül ettiremeyen tek unsur idareciler değildir. Yazara göre Anadolu’da vali, mutasarrıf, nahiye müdürü gibi idarecilerin dışında toprak ağalarının da toplum üzerinde ciddi bir nüfusuz vardır.³⁹ Ağalık sistemini 20. yüzyıl başlarında dahi görebilmek mümkündür. Anadolu’nun birçok noktasında bir tarafta toprak sahipleri ve diğer tarafta bu topraklarda hayat mücadelesi veren, sürekli ezilmeye maruz iki temel sınıf vardır. Osmanlı taşrasında sosyal hayatı oluşturan işte bu iki gruptur. Anadolu’da kimi beyler vardır ki ellerine ciddi imkânlar geçmesi durumunda merkezi otoriteyi yok sayarak Anadolu Beylikleri devrindeki gibi yeni beylikler teşekkül ettirmek isteyebilirler.⁴⁰

Refik Halit’in eserlerinde üzerinde ısrarla durduğu konuların başında kısmen yukarıdaki satırlarda da değindiğimiz üzere köylerin ve köylülerin sağlıklı bir yönetsel yapıya kavuşamamaları, kimi zaman sömürülmeleri, emeklerinin, kazanımlarının Anadolu dışında örneğin Arap coğrafyasına harcanması ve temel yaşam gereksinimlerine sağlayacak hiçbir olanağa sahip olamamaları gelmektedir. Yazar bu konular üzerinde ciddi anlamda düşünmüştür. Bir eserinde verdiği “*Burası Ankara’ya iki gün öte, ana yollardan aykırı küçük bir kasabaydı. İki gün bitmez tükenmez yokuşlar çıkılarak bin*

37 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, 21. bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul, s. 40.

38 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 41.

39 Refik Halit Karay, *Ekmek Elden Su Gölden*, s. 125.

40 Refik Halit Karay, *Ekmek Elden Su Gölden*, s. 9.

yorgunlukla gücü tükenmiş ve ezilmiş bir durumda geldiği halde orda oturacak bir kahve, yatacak bir han bulunmaz, şu çıplak kuru memlekete varmak için neden bu kadar aşır güçlükler çekildiğini insan bir türlü *anlamazdı*⁴¹ bilgilerle bir Anadolu kasabasında yaşanan imkânsızlıkları göz önüne sermeye çalışmıştır.

Bir başka eserinde yine Türk köylüsünün emeklerinin ufku son derece dar, üst kademe idarecilerin elinde Suriye coğrafyasına aktarıldığı belirterek bu durumu hicvetmiştir: “*Kullanılan para savaşta ve barışta özellikle dünya savaşı sırasında bizim kayırcı siyasetimizle biriktirilmiş çil Osmanlı altını ve gümüş sikke... Altınlar, İstanbul’dan tuka basa cephaneye sandıklarına doldurularak denk denk gönderilir, postane avlularına yığılır, oradan da güneye yollanır. Cemal Paşa’nın eşsiz planı gereğince yüz kurşundan fazla iş görecekti. Türkiye’den hırpalanmış, kâğıt paradan tiksinişmiş olarak gelip de eline bu altını alan bir adam, eğer insafı, vicdanlı ise değerden düşmüş kâğıt parçasına bakarak içini çeken Türk köylüsüne acıtmaktan kendisini alamaz. Halep işte bizim bu altınlarımızla eğleniyor. Bir tanesini bozdurunca avucumuza bir yığın gümüş dolduruyorlar... ”⁴² Yazara göre Anadolu’da büyük zorluklarla elde edilen maddi kazanımlar hiçbir umut ve gelecek vadetmeyen coğrafyaları beslediği gibi bu bölgeleri eğlendirmektedir. Yazara göre bütün bunlar Türk köylüsünün ve insanının hunharca sömürülmesinden ve yanlış yönetilmesinden başka bir şey değildir.*

2.2) I. Dünya Savaşı ve Sosyal Yapının Bozulması

Araştırma konumuz kapsamında yapmış olduğumuz tetkikler neticesinde Refik Halit Karay’ın eserlerinde I. Dünya Savaşı söz konusu olduğunda üzerinde en çok durduğu konulardan birisinin de sosyal yapının bozulması ve toplum hayatında yaşanan büyük buhranların olduğu sonucuna varılmıştır.⁴³ Savaşın başlamasıyla çok sayıda insanın silah altına alınması ve Anadolu’dan binlerce kilometre uzaklıktaki coğrafyalara nakledilmesi, başıboş kalan ailelerin bir taraftan geçim sıkıntısı yaşamaması, kimi zaman göç etmek zorunda kalması, açlık ve sefaletin aileleri adeta kavurması yazarı eserlerinde üzerinde ısrarla durduğu konuların başında gelmektedir. Yazar örneğin mütareke döneminde yaşanan son derece vahim gelişmelerle ilgili olarak kaleme aldığı şu metinde yaşanan dramı can alıcı noktalarıyla tasvir etmeye çalışmıştır: “*Mütareke yıllarında bulunuyorlardı; cepheden veya esaretten sıksası çıkmış dönen, hastaneden tedavisi bitmeden sakat ve illetli olarak kapı dışarı edilen nice yedik subaylar vardı ki, ne maaş alabiliyorlar, ne iş bulabiliyorlardı. Yıllarca özlemine çekerek, yaşadıkları hudutlardan, evlerine dönünce*

41 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 12.

42 Refik Halit Karay, *Sürgün*, s. 134-135.

43 I. Dünya Savaşı yıllarında gerek Anadolu’da gerek İstanbul’da sosyal hayatta yaşanan gelişmeler hakkında çoğunlukla olumsuz bir düşünüş ortaya koyan Refik Halit, Türk sosyal hayatına ilişkin bazı olumlu kanaatler de ortaya koymuştur. Örneğin, Osmanlı devrinden itibaren Türk toplumunda sosyal mevki değiştirmenin mümkün olduğunu, Avrupa’da olduğu gibi sınıfların birbirinden keskin çizgilerle ayrılmadığını işaret etmiştir. Türk toplumunda sosyal değişiklikler sonucu ayrı sınıflara mensup insanların evlenmek yolu ile rahatlıkla kaynaştığını bu yüzden de bazı insanların istedikleri bütün sınıflara kolaylıkla geçtiklerini ifade etmiştir.

açlıktan ve yoksulluktan bir tutam mutluluk ve rahata kavuşamamışlardı. Bu öyle bir devir idi ki, yalnız askeri bir felakete bağlı kalmıyordu; sosyal bakımdan da dünyanın en korkunç, usandırıcı ve kemirici bir devresi idi; koca bir insan soyu, dermansız babalar, bezgin analar, gıdasız çocuklarla, özellikle bozulan bir ahlak ile kavruk, yatkın çürük kalmıştı."⁴⁴ Yıllarca düşmanla göğüs göğse çarpışmış askerlerin mütareke döneminde yurtlarına dönmelerine rağmen geçimlerini sağlayabilecek bir vasıtaya sahip olamamaları, ailelerini geçindirememeleri neticesinde bitkin aileler, aç çocuklar ve bozulan bir ahlaki yapı ortaya çıkmıştır. Geçimlerini sağlama ve ailelerini besleme noktasında başarısız olan bazı eski askerlerin kimi zaman suçla bulaşarak gayri hukuki eylemlere giriştikleri de görülmüştür. Nitekim yazarın yukarıdaki pasajın devamı niteliğinde verdiği bilgiler, savaştan dönen askerlerin durumunu bütün çıplaklığıyla ortaya koyması bakımından önemlidir: "*Aldığı cevaptan anladı ki ona bu gece bayırda fıstığın dibinde tabanca uzatıp gırtlığına yapışan ve sonra yedi yüz liranın içinden beş lirasını alarak kaçan hırsız değil, namuslu bir aç adamdı. Kim bilir ne vicdan azaplarından, ne mücadelelerden ve kaç günün açlığından sonra, her atılımı, her başvuru deneyip ümitsiz, eli böğründe kalıp bu saldırıya karar vermişti... Demin gırtlığına sarılan adam, kendisi burada karına bakıp işini yoluna koyduğu sıralarda dört yıl göğsünü; o işin rahatça görülmesine ta uzaktan savaş meydanlarında siper yapmıştı. Zorla aldığı para bir pay, bir hak idi. Hayrullah Efendi, ertesi gün bir kayık erzak hazırlattı ve onun evine gönderdi. Götüren adam dönüşünde anlatıyordu: Kapıyı bir kadın açtı. Olamaz bizim efendinin şimdi bunları alacak vakti yok, yanlış getirdiniz diyordu. O sırada kocası geldi, kim gönderdi diye sordu. Biz söylemedik fakat anlamış olacak ki dayatmadı başını öte yana çevirdi, pekiyi göremedim ama sanırım ağlıyordu!*"⁴⁵ Görüldüğü üzere cepheden dönmüş olan ve bütün olanakları zorlamasına rağmen kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayamayan namuslu bir asker son çare olarak birinin gırtlığına tabanca uzatıp zorla parasını almıştır. Ancak bu adi bir hırsızlık ya zorbalık eylemi değildir. Çünkü şiddete maruz kalan ve cebinde yedi yüz lirası olan adamın sadece beş lirası alınmıştır. İstese bütün bu paraya sahip olabilecek saldırgan sadece beş lira ile yetinmiştir. Çünkü niyeti hırsızlık ya da yan kesicilik değildir. Fakat artık hayatın kıyısına gelmiş ve şartlar kendini son çare olarak bu davranışa zorlamıştır. Saldırıya maruz kalan zatın durumun farkına varması ve saldırganın evine erzak göndermesi neticesinde bu zat gözyaşlarına boğulmuştur. Bu durum bize savaş yıllarında toplumun yaşadığı buhranı mükemmel bir biçimde tasvir etmektedir. Devir ve şartlar bazen en namuslu insanları dahi gayri ahlaki davranmaya zorlayabilir.

İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefetinden dolayı sürgüne gönderilen yazar savaş yıllarında Anadolu şehir, kasaba ve köylerinde yaşanan büyük sıkıntıları, halkın var olan sosyal yaşamının traji-komik taraflarını, din ve örfün arkasına sığınmış bireylerin gerçek kişiliklerini ve sahtekârlıklarını mükemmel bir tasvir yeteneğiyle *Memleket Hikâyeleri*'nde irdelemiştir. Örneğin küçük bir Anadolu kasabasına düşen bir hayat

44 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 169-170.

45 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 169-170.

kadınına Türk toplumunun, kültürel değerleriyle çelişen iki farklı açıdan yaklaşımı *Yatık Emine* adlı hikâyede işlenmiştir.⁴⁶ Kasabaya kötülük ve ahlaksızlık getireceğini düşündükleri *Yatık Emine* adlı bayanının beldelerine gelmemesi için bazı teşebbüslerde bulunan köylüler, kadın kasabaya geldikten sonra da onu her bakımdan dışlayarak âdeta yok etmeye çalışmışlardır. Nitekim *Yatık Emine* soğuk bir kış günü açlıktan dolayı derme çatma ve sobasız bir evde hayata gözlerini yummuştur. Ancak ahlak ve şeref teranesiyle o dönem bürokrasisine diklenen yöre halkının erkekleri, gizliden gizliye *Yatık Emine*'ye cinsel bir arzu, şevk ve istek duymuştur. Nitekim bir gece içlerinde besledikleri arzusunun ıstıraba dönüşmesi ve isteklerinin önünde daha fazla duramayacaklarını anladıklarında evine gitmişler fakat kadının cansız vücudu ile karşılaşmışlardır. Yazarın 1910'larda yaptığı bu tespit aslında Türk toplumunun, bugün de devam eden birçok sıkıntılarını aksettirmektedir. Geleneklerin arkasına sığınarak başkalarını ahlaksızlıkla damgalamak ancak ilk fırsatta yapılan eleştiriye kulak asmayarak aynı hatayı büyük bir istek ve dayanılması güç bir arzuyla yapmak. Yazarın eleştirdiği en can alıcı noktalardan birisidir. Yine halkın din adamlarına, dinî sembollere aşırı bir saygı duyduklarını ve aynı zamanda onlardan korktukları tespitinde de bulunan yazar halkı istediği gibi kandıran sahtekâr din adamlarının, kendi çıkarları doğrultusunda bu insanları nasıl sömürdüklerini de hicvetmiştir.⁴⁷

Karay, *Yatık Emine* karakteri dışında yazar *Sarı Bal* adlı hikâyesinde de yine toplumun içine düştüğü ahlaki çöküntüyü çeşitli cepheleriyle irdelemiştir. Yazar, yeri ve zamanı geldiğinde ahlak hususunda mangalda kül bırakmayacak muhtelif sınıflara mensup nüfuzlu insanların bir hayat kadınının evinde ne kadar küçülebildiklerini ve çelişki içerisine düşebildiklerini resmetmeye çalışmıştır: “*Sarı Bal kasabanın felaketydi. Sık sık taşıp köprüleri götüren deli çay, damları çökerten karayel, bağları soyan dolu kadar zararlıydı. Onun da götürdüğü çiftlikler, çökerttiği damlar, soyduğu bağlar vardı. Hemen her mirastan hakkı, her kazançtan payı olurdu. Bu işsiz, eğlencesiz kasaba halkı para harcamak gereği duydukları zaman içer içer Sarı Bal'ın kapısını çalardı. Acaba bu pis yer odasına kimler misafir olmazdı? Yerliden, yolcudan, memurdan her çeşit müşterisi vardı... Yataktaki adam hala kımıldamamış konuşmamıştı; hala komiserle göz göze dimdik bakıyorlardı. Ertesi günü istifa eden kaymakam İstanbul'da kendisini koruyan saraya bağlı bir eski dostuna yazdığı mektupta 'durulur bir kasaba değil. İçki, zina, her türlü günah ben dayanamadım diyordu.*”⁴⁸ Görüldüğü üzere *Sarı Bal* karakterinin evine yapılan bir baskın sonucunda yatağa saklanmış vaziyette bulunan şahıs kaymakamdır. Ancak yaşadığı bu tecrübeden dolayı büyük bir utanç içerisine girmek yerine kaymakam bey kendini aklayacak tarzda İstanbul'da sarayda kendisini kollayan arkadaşından yardım istemiştir. Kaymakam bey, dostuna istifa ettiğini belirtmiş ve gerekçe olarak da yörede içkinin, zinanın ve her türlü günahı bulunduğu göstermiştir. Bu da göstermektedir ki toplumun bütün kesimlerinde çürüme görülebilmektedir.

46 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 11-38.

47 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 95-110.

48 Refik Halit Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 70, 75.

Refik Halit, I. Dünya Savaşı yıllarının beraberinde yokluğu, düşkünlüğü ve açlığı getirdiğini eserlerinde sürekli değerlendirmiştir. Savaşın doğurduğu acı neticelerden biri de fuhşun çok daha azmasıdır: “Zaten fuhuş bu sırada Rum kızlarından bizimkilere devrolmuştu. Harbin doğurduğu sefalet yüzünden... Hem ne sefaletti o! Bir taraftan korkunç bir açlık, gıda eksikliği, akıl almaz bir pahalılık, verem, İspanyol nezlesi, humma, uyuz, hele kuduz ama köpekten daha fazla...”⁴⁹ Yazara göre yokluk nedeniyle Rum kızları dışındaki alana da fuhuş yayılmıştı. Fuhuş artık bir geçim vasıtası, bir ayakta kalma aracı haline gelmişti. Fakat bu var oluş aynı zamanda birçok ailenin de yok oluşuydu. Bir taraftan salgın hastalıklar ve fuhuş diğer taraftan sefalet toplumu kemiren, sömüren ve yok eden etkenler haline dönüşmüştü.

Refik Halit Karay, kadın ve kadının sosyal hayat içindeki konumu konularına da sıkça değinen bir yazardır. Ona göre savaş yıllarında yaşanan gelişmeler, toplumun çehresini çoğunlukla olumsuz kimi zaman da olumlu yönde etkilemiştir. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı yıllarında yukarıda değindiğimiz üzere kimi ailelerin bataklığa sürüklendiği yıllar olmuştur. Ancak şaşırtıcı bir biçimde erkeklerin silah altına alınması hasebiyle çalışma hayatında ciddi bir iş gücü açığı ortaya çıkmış ve kadınlar çalışma hayatında daha fazla görünmeye başlamışlardır. Böylece kadınların iş gücünden sadece tarla, bahçe gibi özel alan sayılabilecek yerlerde değil, aynı zamanda fabrikalarda, belediye hizmetlerinde ve bunun gibi kamusal alanlarda yararlanılmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası, bu durumu teşvik etmek için “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” adı altında bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet ordunun hizmetinde faaliyet göstermiştir.⁵⁰ Çalışma hayatına giren kadınları çehresi de toplumda daha fazla görünmeye başlanmıştır: “Umumi Harb’in son senesi Anadolu’dan döndüğüm zaman şehirde elektrik ve elektrikli tramvay bulmuştum. Bu defa gurbetten avdetteki fark şu idi: Elektrik Anadolu yakasına da geçmişti ve tramvaylardaki Müslüman hanımlarına mahsus perdeli yer kalkmıştı. Şu son değişiklik elektriğin icadı kadar mühimdi. Yeni Türk tarihindeki koca bir inkılabın belli başlı şahidi oluyordu.”⁵¹ Yazar, 1918 yılında Anadolu’dan sürgünden döndüğünde tramvaylarda kadınların olduğu bölümü kapatan perdelerin kaldırılmasını önemsemiş ve bunu gerçekleştirilmesi güç bir inkılap olarak telakki etmiştir.

Karay’ın sosyal hayatı olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak üzerinde durduğu mühim konulardan birisi de salgın hastalıklardır. Bir tarafta cephedeki askerler diğer tarafta siviller, I. Dünya Savaşı yılları boyunca düşmanla birlikte bir de salgın hastalıklarla mücadele etmişlerdir. Türk toplumu bir tarafta açlığın diğer tarafta salgın hastalıkların elinde can çekişmiştir: “Bu bahsettiğim tarihte felaket sadece açlıktan ibaret kalabilir miydi. Tifo, tifüs, İspanyol nezlesi, hele verem ahaliyi kırıp geçiriyordu. Aksi gibi ben de sürgünden malaryalı dönmüştüm, benzim soluktu, yine grip yüzünden kötü

49 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 175.

50 Temuçin Faik Ertan ve bşk., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4. bs., Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 47.

51 Refik Halit Karay, *Deli*, s. 97.

*kötü öksürüyordum. Haydarpaşa rıhtımı üzerinden bir eczaneye girdim. Öksürüğe karşı ilaç verir misiniz dedim. Eczacı önce yüzüme baktı, sonra koltukta oturan bir adama, doktor galiba... İkisi de beni içlerinde merhamet okunan gözlerle süzdüler. Muhakkak hükmü vermişlerdi. Bir veremli idi bu soluk yüzlü, öksürüklü genç.”*⁵² Tifo, tifüs, İspanyol nezlesi, özellikle verem toplumun felaketi haline gelmişti. Yetişmiş doktor, hemşire ve sağlık görevlilerinin sayısının son derece az olmasının yanı sıra ilaç kıtlığı toplumun adeta belini büküyordu. Savaş yıllarında toplumun birçok yönden yapısının bozulmasında salgın hastalıklar; kıtlık, açlık, sefalet ve diğer etkenlerden daha az fonksiyona sahip değildi.

2.3) Harp Zenginleri ve Türk Toplumunu

Refik Halit'in sosyal meseleler adına üzerinde en çok durduğu konulardan birisi savaşların sebep olduğu hayat pahalılığı ve ailelerin parçalanması hususudur. Savaşların getirdiği olağanüstü hayat şartları içerisinde ekonominin tepe taklak olması, kara borsanın ortaya çıkması, bu durumdan faydalanarak zenginliklerini iyice arttıran harp zenginlerinin halkı sömürmesi ve siyasilerin de bu durumu düzeltecek en ufak bir teşebbüste bulunmaması yazarı endişelendirerek bu hususlarda görüş bildirmeye yöneltmiştir. Yazar harplerin beraberinde getirdiği iktisadî zorluklar, bu zorlukları göz ardı ederek halkın parasına göz koyan ve yolsuzluk yapan zevat hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *Bizi hamallar kadar yoran, harp meydanlarındaki kadar tehlikelere maruz bulunduran, hayattan usandıran, bedbaht ve illetli eden nedir bilir misiniz? Yolsuzluk; evet yolsuzluk... Bu muhakkak! Fazla koşuyoruz, fazla kuvvet sarf ediyoruz ve bütün bunlara mukabil az eğleniyoruz, az kazanıyoruz, buna sebep yolsuzluk, evet yolsuzluk... Her cins insandan, hatta mercan renkli Amerika vahşisinden, fil derili Polenezyalı'dan, boyunları tasmalı Hotantolardan daha sefil, daha esir, daha yorgun... Yine yolsuzluk daima yolsuzluk...”*⁵³ Görüldüğü üzere Karay, yolsuzluklar ve harp zenginliği konusunda ciddi bir hassasiyete sahiptir. Toplumun çok çalışmasına rağmen ilkel toplumlar seviyesinde bir yaşantıya sahip olduğunu düşünen yazar yolsuzluklar sebebiyle sahtekârlar zenginliklerine zenginlik katarken toplumun ezilen kesimleri bir o kadar fakirleşmektedir. Yolsuzluk ona göre toplumu içten çürüten bir hastalıktır.

I. Dünya Savaşı yıllarında özellikle harp zenginlerinin olağanüstü ölçülerde zenginleşmesi zaten kıt kanaat geçinme şartlarına sahip bir zümrenin çok daha müşkül hayat koşullarıyla mücadele etmesine neden olmuştur. *“Umumi Harp ilan edilince işler değişti. Pahalılık, kıtlık baş gösterdi, şeker, on, yirmi, yüz derken üç yüzü geçti.”*⁵⁴ Savaşın getirdiği sıkıntılı süreci fırsata çeviren bazı muhterisler elinde toplum her geçen gün temel gıda maddesi temininde dahi ciddi sıkıntılar yaşamıştır.⁵⁵ *“Daha birkaç sene*

52 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 290.

53 Refik Halit Karay, *Kirpi'nin Dedikleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 56.

54 Refik Halit Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 5. bs. İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 116.

55 Refik Halit Karay, *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 44, 45.

evvel potansizlikten yaya yürümekte bile zorluk çeken adamlar bugün harp zengini olmuş, otomobili beğenmiyor.”⁵⁶ Merkezi otoritenin oldukça zayıf olduğu ülkelerde özellikle savaş yıllarında halkı koruyacak resmi mekanizmalar hemen hemen işlevsiz hale gelir. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ülkesinde de aynı durumu yaşanmıştır. Balkan Savaşları'nın yıkıcı ekonomik yaralarının tamamen sarılmasına mahal verilmeden ülkenin bir anda büyük harbe sokulması halkı son derece güç bir durumda bırakmıştır. Otorite boşluğundan faydalanan dönün müşkülleri kimi zaman resmi görevliler tarafından da kollanarak ederlerinin çok üzerinde ücretlerle mal satışı gerçekleştirmişlerdir. Böylelikle onlar daha hızlı zenginleşirken birileri de aynı hızla fakirleşmeye başlamıştır.

3) Refik Halit Karay'a Göre I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'da Göç Hareketleri

Refik Halit'in toplumsal meseleler adına üzerinde durduğu hususlardan birisi de savaşların beraberinde getirdiği göç hareketleri ile göçlerle birlikte ailelerin parçalanması konusudur. I. Dünya Savaşı münasebetiyle evinden ayrılan ve bir daha geri dönmeyen yüz binlerce askerin cephelede eriyip gitmeleri, geride bıraktıkları ailelerinin içine düştükleri zor durumlar ve bu ailelerin ayakta kalabilmek amacıyla verdiği mücadeleler yazarın eserlerinde işlediği konulardandır. Ona göre savaşlar nedeniyle ekonomik alanda olduğu gibi sosyal alanlarda da felaketler yaşanmış, Türk aile yapısı büyük ölçüde zedelenmiş, ahlaksızlık ortamı doğmuş, göçler yaşanmış ve şehirler yaşanamaz hale gelmiştir: “İhtiyar adam, kızın babası, yanımıza gelmiş, arabacısının kaybolmasına şaşar görünüyor, yüzümüze bakıp imdat bekliyordu. *Meğerse o genç kız, kızı değil; gelini imiş... Samsun'daki oğlunda misafirken harp patlamış, delikanlı işini bırakıp askere gitmiş ve kaybolmuş... Bir buçuk senedir haber almıyorlarmış? Nihayet Samsun'u bu yabancı memleketi terk edip İstanbul'a dönmeye karar vermişler, parası da yokmuş, arabanın yarı ücretini belediye tesviye etmiş...*”⁵⁷ Metinde görüldüğü üzere işine devam ettiği sıralarda orduya katılan ve eşini geride bırakan bir gencin ailesi savaşın getirdiği felaketten kurtulamamıştır. Müşkül durumda olan aile askere giden delikanlıdan herhangi bir haber gelmemesi üzerine göç yoluna düşmüştür. Düşmüştür ancak yolculuk edecek miktarda paraya bile sahip değildir. Bu örnekten ve diğer tarihi kaynaklardan yola çıkarak Anadolu'nun birçok coğrafyasında benzer sebeplerle yüzlerce ailenin parçalanıp yok olduğunu ve çoğu zaman da bu parçalanmış ailelerin göçe zorlandığını ifade edebiliriz.

Savaş yıllarında toplum kesiminde görülen göç hareketlerinin farklı sebep ve koşullar çerçevesinde İstanbul'da da yaşandığı bilinmektedir. Nitekim savaş yıllarının başından itibaren farklı tarihlerde kimi aydınlar İttihat ve Terakki Fırkası'yla yaşamış oldukları çatışmanın bedelini bir başka göç çeşidi olarak da ifade edilebilecek sürgünlerle ödemişlerdir. Örneğin Refik Halit, “*Anadolu'yu Gördüm*” başlıklı yazısında başta kendisi olmak üzere zorunlu göçe, diğer bir ifadeyle sürgüne gönderilen kişilerin Anadolu'yla

56 Refik Halit Karay, *Sakin Aldanma, İnanma, Kanma*, s. 17.

57 Refik Halit Karay, *Ay Peşinde*, s. 25.

karşılaştıklarında hissettikleri duygu ve düşünceleri şu şekilde nakletmiştir: “Bazen yurtlarından ayrılıp uzak diyarlara giden sırtları torbalı, elleri asalı, yürekleri düğümlü insanlara karışarak; bazen seyrek uzun kirpikli kara gözlerine toplanmış derin dertleri hörgüçlerinden fazla göze çarpan ağır deve kafileleriyle birleşerek bazen de yüklerinden kurtulunca boyunlarındaki çingirakların velvelesi içinde yollara yatıp birer ufak toz bulutu arasında esatir ilahları gibi yarı görünmez olan kaygısız merkep sürülerine katılarak yorgun, yaşlı atlar, yaysız, ilkel arabalar üzerinde Anadolu’dan geçtim; ayakları tutmaz olmuş köprüler, olukları susuz kalmış çeşmeler, toprakları kerpiç kesmiş tarlalar aşım; Anadolu’yu kalbimde ayırdığım yerin sevgisi, gözümde yarının endişesi, böyle çoraklığı, garipliği, kimsesizliği yüreğimi yakan yollarda günlerce dolaştım; Anadolu yollarını hep böyle hazin, boş, fakat kanıma sıcak sevimli gördüm.”⁵⁸ Savaş yılları boyunca Anadolu’nun muhtelif noktalarına sürgüne gönderilen İstanbul aydını derin bir teessür içerisinde. Çünkü İstanbul gibi bir diyardan üstelik zoraki olarak kapı dışarı edilmek bir anlamda psikolojik bir travmadır: “Pendik’e kadar İstanbul devam etti. Asıl gurbet yolunun hüznünü İzmit’ten sonra duymaya başladım. Hele ertesi günü bozkırlarda gözümü açınca hüznüm ıstırap haline girdi. Bunu yatıştırmak lazımdı.”⁵⁹ Bununla birlikte bu aydınlar belki de yüzyıllardır bakımsız, onarımsız ve en önemlisi sahipsiz kalmış Anadolu ve Anadolu insanının yüreğindeki sıcaklığı ilk defa yerinde görme ve hissetme imkânı yakalamışlardır. I. Dünya Savaşı tüm coğrafyalar için bir felakettir. Fakat İstanbul aydınının Anadolu’yu tanınması adına da mühim bir fırsattır. Örneğin Refik Halit Karay, Anadolu’ya yapmış olduğu bu zorunlu göç vesilesiyle dünyaya küsen ve her şeye kendini kapatan bir aydın tipine asla bürünmemiştir. Bilakis zengin bir İstanbul genci ve kendini her geçen günü ispatlayan bir edebiyatçı olarak halkını içerden tanıma fırsatı olarak da gördüğü bu olanağı sonuna kadar değerlendirmiştir. Mensubu bulunduğu cemiyeti bütün cepheleriyle tanımaya gayret göstermiştir. İstanbul’a döndüğünde edebi eserlerinde Anadolu’da gördüğü güzellikleri ya da toplumun sıkıntılı yönlerini son derece etkili bir üslupla okuyucusuna aktarmasını bilmiştir.

Bunlara ilaveten bu noktada ifade edilmelidir ki savaş yıllarında ve sonrasında Anadolu’da köyden kasabalara ya da büyük şehirlere yılın belli dönemlerinde kısmi göçler de yapılmaktadır. Örneğin mütegalibe takımından yazın köyde ırgatların başında durup kışın hasattan elde ettiği gelirlerle İstanbul’a taşınan sonradan görme, şatafat düşkün ve moda meraklısı türedi tiplere rastlamak mümkündür. “Cepler dolu olarak köylerinden dönüş ve bahara kadar İstanbul’da kalış şerefine, Reşit bir gece bütün aileyi yemeğe çağırır.”⁶⁰ Yılın yarısını memleketlerinde diğer yarısını da İstanbul’da geçiren Anadolu mütegalibeleri son derece özentili düşkün ve taklitçi insanlardır. Ancak her ne yapsalar özentili davranışlarını taşralı geleneklerinden arındırabilmeleri mümkün değildir. “Daha tuhaf şeylere rastlanır: Mesela avuç dolusu para vererek aldığı dresuarın içi boştur. Reşit çoğunlukla ilaç şişeleriyle hap kutularını oraya koyuverir. Çocukların oyuncaklarını

58 Refik Halit Karay, *Guguklu Saat*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 145.

59 Refik Halit Karay, *Dört Yapraklı Yonca*, s. 224.

60 Refik Halit Karay, *Ekmek Elden Su Gölden*, s. 93.

da ortadan kaldırmak gerekirse oraya tıklarlar. Duvarda oldukça kıymetli bir saatin altına koca bir çivi ile yerli bir takvim mihlanmıştır. Eğri duran bu takvimin üst yaprağı bir yıl öncesini gösterir, kimse farkında değildir.”⁶¹ Bilindiği üzere göçler sonucunda büyük şehirlere örneğin İstanbul'a taşınan aileler bu şehirlerde büyük kalabalık kitlelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte nitelikli bir eğitimden geçmeden bir çılgın özentisiyle ve paranın sağlamış olduğu kudretle mukallit bir hayat yaşamaya çalışan bu tipler ne yaparlarsa yapsınlar eski geleneklerini özenmeye çalıştıkları hayatın içerisinde arındıramazlar. Aslında kendi değerlerinden uzaklaşıp özenti üzerine bir yeni yaşam biçimi oluşturma gayreti bir nevi toplumsal hastalık olarak da telakki edilebilir.

Refik Halit'in göç, taşımacılık ve sosyal hareketler konusuyla bağlantılı olarak üzerinde en çok durduğu hususlardan birisi de Anadolu coğrafyasında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde taşımacılık faaliyetlerinin son derece ilkel seviyede bulunmasıdır. Kaleme aldığı metinlerde ulaşım olgusuna sıkça değinen Karay'a göre Anadolu'da kimi şehirlerde taşımacılık faaliyetleri neredeyse Hititler çağındakiyle aynı seviyededir: “*Vapurlarımız var, trenlerimiz var, var, var... Konya'ya kırk sekiz saatte varıyoruz, on bin sene evvel develer de bundan biraz fazla vakitte o yolu alıyorlardı. Yolda otlayan öküzler ağır gidişimize bakıp trenleri kendi cinslerinden bir kafile zannedip merakla sokuluyorlar; şaşkın şaşkın bize bakıyorlar! Mudanya'ya giderken yunus balıklarını görün başlarını denizden çıkartıp çıkartıp vapura gülüyorlar, gidiyor mu duruyor mu diye birbirlerine soruyorlar. Nuhun gemisi de bu kadar gülünçtü*”⁶² I. Dünya Savaşı yıllarında ulaşım çok ciddi bir sorundur. Ne karayolu taşımacılığında ne de demiryolu taşımacılığında Anadolu'da yeterli alt yapı yoktur. İmparatorluktan, cumhuriyete devreden ulaşım mirası da son derece zayıftır. “*Lokomotifler odun ile işlediğinden tren Ankara-Bilecik seferini bir buçuk güne güç sığdırdı.*”⁶³ Bilindiği üzere ulaşımın önemine binaen daha cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ekonomik imkânlar çerçevesinde bir ulaşım politikası ortaya koyulmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı yıllarında o devrin teknolojisi için bile ilkel olarak kabul edilebilecek yöntem ve usuller çerçevesinde ulaşım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir: “*Anadolu'da henüz otomobil işlemediği bir zamanda, umumi harp içinde alelacele Çorum'dan Ankara'ya gidip yine dönmek lazım gelmişti. Hareket için kararlaştırdığım gün büyük yağmurlar başladı ve fasılasız üç gün yağdı. Hava açınca memleketin akıllıları ve arabacıların kodamanları ile havuzlu kahvede bir meşveret meclisi kurduk; bir hafta şose yolunu mu takip etmek muvafık olurdu yoksa dört günlük kestirme toprak yolu mu?*”⁶⁴ Bununla birlikte başlangıç seviyesinde bile olsa II Abdülhamit döneminden itibaren demiryolu yapımına hız verilmiştir. Ancak inşa edilen demiryolları ağırlık olarak İstanbul ve çevresi merkezli projelendirilmişti. Kimi Fransız ve İngiliz şirketleri Anadolu'nun batı ve güney kesimlerinde kendi çıkarları çerçevesinde demiryolu inşası yaptıkları gibi bir Alman şirketi de Ankara ve Konya'ya kadar uzana bir demiryolu hattı kurmuştu. Atılan bu

61 Refik Halit Karay, *Ekmek Elden Su Gölden*, s. 94.

62 Refik Halit Karay, *Kirpinin Dedikleri*, s. 41.

63 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 34.

64 Refik Halit Karay, *Ay Peşinde*, s. 17.

adımlar hiç şüphesiz önemliydi. Fakat batılı ülkelerdeki seviye ile karşılaştırıldığında son derece yetersizdi.⁶⁵ “Demiryolu ile İstanbul’a bağlı olmak Ankara’nın çilesine katlanmayı göze aldırın tek sebebi. Zira o devirde ahali için motorlu vasıta yoktu. Denizden hiçbir yere bilhassa İstanbul’a gidilemiyordu. Anadolu içerisinde iken faraza birini kuduz köpek ısırma hele mevsim kışa tesadüf ettiği takdirde yarı yolda kudurması, han odalarında en acıklı ve korkunç şekilde ölmesi beklenebilirdi. Kasabaların çoğunda doktor bulunsa ilaç bulunamıyor, ilaç bulunsa doktor elde edilemiyordu. Üstelik her tarafta tifo, grip salgınları halkı kırıp geçirmekte idi.”⁶⁶ Gerek kara yolu gerek demiryolu ve gerek deniz yolu taşımacılığının savaş yılları boyunca yetersiz olmasının yanı sıra demiryolları ile deniz yolu taşımacılığının çoğu imtiyaz sahibi yabancı şirketlerin elindeydi. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’nden sonra Osmanlı Hükümeti’nin Anadolu üzerinde herhangi bir nüfuzu kalmamıştır. Ancak burada açıkça ifade edilmelidir ki devletin savaş yıllarında dahi Anadolu üzerinde ciddi bir hâkimiyeti kalmamıştır. Devlet, idare ettiği toplumun ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü karşılamaktan aciz vaziyettedir. Bu da yaşanan toplumsal buhranın şiddetini çok daha büyük boyutlara taşımıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti birçok etkenin bir araya gelmesiyle özellikle 18. yüzyıldan itibaren bir gerileme dönemi yaşamıştır. Başta çağın felsefesini okuyamama olmak üzere birçok sebebin bir araya gelmesi sonucunda devlet 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde çökme noktasına gelmiştir. Devletin ciddi anlamda gerilediğini gören kimi sultanlar büyük ıslahat hareketleri meydana getirmişlerdir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde oldukça geniş kapsamlı hâle getirilen bu ıslahat hareketleri devletin gerileyişini önleyememiştir. Bununla birlikte III. Selim ve II. Mahmut gibi yenilikçi padişahlar devletin çöküşünü önleyemeseler bile ülkede yenileşme geleneğini başlatmışlardır. Bu çalışmaların yaklaşık bir yüzyıl sonra teşekkül edecek Türk inkılabına bir temel teşkil ettiği rahatlıkla ifade edilebilir. Sonraki dönemlerde Fransız İhtilali’nin getirdiği ulusal bağımsızlık ve hürriyet fikirleri Osmanlı İmparatorluğu’nun önce Balkan topraklarını daha sonra Arap coğrafyasını derinden etkilemiş ve bağımsızlık isteklerini kamçılamıştır. İttihat ve Terakki’nin üç güçlü adamı Enver, Talat ve Cemal Paşaların yönetiminde 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı’na, Osmanlı Devleti de iştirak etti. Bu büyük savaştan çok ağır kayıplarla çıkarak 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi’ni imzalamak suretiyle İtilaf Devletleri’ne kayıtsız şartsız teslim oldu. Dört yıl boyunca Anadolu insanı çok büyük acılara göğüs germiş ve zaten bozuk olan sosyal yapı daha da zedelenmiştir. Savaşta göreve alınan askerlerin geride bıraktıkları aileler yaşama tutunmak için oldukça zorlu sınavlardan geçmişlerdir. Harbin bir yönü cephede yaşanırken diğer yönü sosyal hayat içerisinde gerçekleşmiştir. Yokluk, açlık, sefalet ve salgın hastalıklar toplumu adeta kemirmeye başlamıştır. Kimi zaman daha iyi yaşam koşullarına sahip olma isteğiyle

65 Temuçin Faik Ertan ve bşk., *a.g.e.*, s. 36.

66 Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 32.

bazen de zorunlu sebeplerden ötürü insanlar yaşadıkları coğrafyaları değiştirmek zorunda kalmışlardır.

II. Meşrutiyet devrinde ortaya koymuş olduğu yazın faaliyetleri nedeniyle İttihat ve Terakki Fırkası tarafından 1913 yılında Sinop'a sürgün olarak gönderilen ve sırasıyla Çorum, Ankara ve Bilecik'i dolaşan Refik Halit Karay, ancak 1918 yılı başlarında İstanbul'a dönebilmiştir. Bu yaklaşık beş yıllık süre içerisinde bir İstanbul aydını olarak Anadolu insanının sosyal yapısı hakkında kulaktan dolma bilgileri bir kenara bırakarak bu coğrafya insanının kültürel özelliklerini, inanışlarını, sahip olduğu değerlerini, geleneklerini, savaşın etkisi altında vermeye çalıştığı yaşam mücadelesini, kimi zaman ortaya koyduğu tutarsızlıkları üstün bir gözlem tekniği ve mükemmel bir edebi üslupla eserlerine aktarmayı başarmıştır.

Memleket Hikâyeleri başta olmak üzere Anadolu'da gördüğü birçok izlenimlerini eserlerinde inceden inceye değerlendiren Refik Halit Karay'ın özellikle sosyal hayat ve göç olguları adına verdiği bazı bilgileri tarihi kaynaklarda bulabilmek mümkün değildir. Refik Halit'in eserlerinde sunmuş olduğu verilerden ve yapmış olduğumuz tetkiklerden hareketle ortaya koyduğumuz "*Refik Halit Karay'ın Eserlerinde I. Dünya Savaşı, Anadolu'da Sosyal Hayat ve Göç*" başlıklı bu çalışmayla şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Savaş yıllarında Anadolu'nun birçok noktasına tayin edilen idareciler halka hizmet etmemiş bilakis efendilik etmeye çalışmıştır. Yukarıdaki satırlarda da değinildiği üzere Refi Refat Ulunay'ın bir hatıra olarak yıllar sonra kaleme aldığı vakada "Rakım Bey" adlı nahiye müdürünün köylülere davranışı ve idare tarzı son derece zorbadır. Buna ilave olarak Anadolu'da görev yapan memurların son derece rahat tavırları ve iş disiplininin uzak olmaları yazar tarafından yadırganmıştır. Dolayısıyla savaş yıllarında taşra yönetiminin bir diğer ifadeyle halka götürülmesi gereken hizmet unsurunun sağlıklı bir biçimde işlememiştir.

Yazar, Anadolu insanını birçok tasvirinde çalışkan ve gayretli olarak gösterirken kimi zaman da onların sosyal bir tembellik içine sürüklendiklerini belirtmiştir. Otorite karşısında hakkını savunama, haksızlığa uğradığında herhangi bir biçimde karşı koymama, günü birlik yaşamayı adet edinip geleceğe dair plan yapmama ve adaletsiz sistemi kabullenme yazara göre sosyal bir tembelliktir. Üstelik bu çeşit tembellik toplumun bütününe giderek sirayet etmektedir. Bu çeşit bir toplumun büyük işlere imza atması son derece güçtür. Köyler bakımsızdır, köylülere idareciler kötü muamele etmektedirler. Ne var ki köylüler bu duruma tepki gösterecek kültürel ve medeni birikime sahip değildirler. Bu nedenle emekleri ve alın terleri kendilerini değil başkalarını mutlu etmektedir. Örneğin Anadolu'dan toplanan bazı vergiler yeteneksiz idareciler elinde güya yatırım amacıyla Arap beldelerine aktarılmaktadır. Arap memleketleri kutsal dava için Mehmetçik kanıyla sulandığı yetmezmiş gibi bir de Anadolu köylüsünün vergileri bu coğrafyada hovardaca harcanmaktadır.

Refik Halit'in, I. Dünya Savaşı söz konusu olduğunda eserlerinde en çok işlediği konulardan biri de sosyal hayatın tepe taklak olmasıdır. Seferberlik ilanıyla birlikte çok sayıda askerin silah altına alınmasıyla birlikte binlerce aile perişan bir hale gelmiştir. Aileler en başta geçim sıkıntısı ve açlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Çok daha iyi yaşam koşullarının peşinden koşan insanlar bu olanağa kavuşmak için kimi zaman göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç, açlık, sefalet ve ailelerin dağılması Türk toplumunda ciddi bir sarsılmaya sebebiyet vermiştir. Savaşın son yıllarında cepheden dönen askerler ailelerine kavuşmalarına rağmen açlık ve sefalet yüzünden gayri nizami yöntemlere müracaat ederek hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır.

I. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan yokluk ortamı zaten Rum vatandaşlar arasında yaygın olan fuhuşun Türk toplumu arasında da yayılmasına sebebiyet vermiştir. Bu dönemde toplumun tam bir ahlaki çöküntü içerisinde olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Fuhuşa karışanların sadece sade vatandaşlardan oluşmaması; amir, memur, emniyet görevlisi ve kaymakam statülerine kavuşmuş yönetici kesiminin de bu işe bulaşması çöküntünün boyutlarını göstermesi bakımından düşündürücüdür.

Harp yıllarında sosyal hayatta yaşanan gelişmelerin büyük çoğunluğu tahrip edici cinstendir. Bununla birlikte çok sayıda askerin silah altına alınması ve savaşın uzaması beraberinde bir iş gücü açığını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle kadınlar iş hayatına teşvik edilmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki Fırkası'nın teşvikiyle "*Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*" adı altında bir cemiyet kurulmuş ve çok sayıda kadının iş hayatına girmesi sağlanmıştır.

Savaş yıllarına damgasını vuran bir diğer unsur da salgın hastalıklardır. Harp yıllarında tifo, tifüs, İspanyol nezlesi ve verem gibi hastalıklar en az açlık kadar toplumun başına dert olmuştur. Bunların yanı sıra doktor, hemşire ve sağlık görevlisi sayısının neredeyse yok denecek kadar az olması sosyal hayatı epeyce zorlaştırmıştır.

Türk toplum yapısının son derece kırılğan bir yapıya bürünmesinin temel sebeplerinden biri de ekonomik dar boğazların zengin sınıfı daha fazla zengin ederken, dar gelirli de daha fazla fakirleştirmesidir. I. Dünya Savaşı yıllarında da kaos ortamından faydalanan bazı sahtekarlar kara borsa ikilimi tesis ederek mallarını pahalarının çok üstünde fiyatlara satmışlardır. Normalinden fazla fiyata satılan ürünler alıcıyı son derece yormuştur. Fakat bu sayede türedi bir zengin sınıfı oluşmuştur. Birbirinden binlerce kilometre uzaklıktaki cephelerde şavaşan askerlerin geride bıraktıkları aileleri işte bu harp zenginlerinin elinde mahvolmuştur. Dahası devlet otoritesi bu türedi harp zenginleriyle baş edemediği gibi bazıları da yüksek kademedeki bulunan idareciler tarafından korunmuşlardır.

Savaşların beraberlerinde getirdikleri en büyük devinimlerden birisi de göç hareketleridir. Dünyanın hangi yerinde büyük bir çatışma hareketi varsa orada büyük ya da küçük çaplı

bir göç hareketi de mutlaka vardır. I. Dünya Savaşı yıllarında da kimi zaman Anadolu'dan İstanbul'a kimi zaman İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabalarına kimi zaman da Anadolu'nun farklı şehir ve kasabaları arasında göç hareketleri yaşanmıştır. Bu göç hareketlerinin ortaya çıkması ezici çoğunlukla zoraki sebeplerden kaynaklanmaktadır. Eşini cephede kaybeden bir annenin çocuklarıyla birlikte babasının yaşadığı şehre gitmesi, maddi imkansızlıklar nedeniyle vasat işlerde dahi olsa İstanbul'da çalışılmaya gidilmesi, İstanbul'dan uzaklaştırılan kimi aydınların Anadolu'nun ücra köşelerine yerleşmesi, Anadolu'da düşman tarafından işgal altına alınan bölgelerde ya da ateş hattına yakın olan yerleşim birimlerinde oturan vatandaşların daha güvenli topraklara yerleşmesi göç olayının I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da sık sık görülmesinin temel sebeplerindendir.

Anadolu'da sosyal hayatı hemen hergün derinden tesiri altına alan en önemli husulardan biri de taşımacılık faaliyetleridir. Harp yıllarında taşımacılık faaliyetleri gerek askeri gerek iktisadi ve gerek sosyal yönden hem devleti hem de toplumu ciddi manada olumsuz etkilemiştir. Çünkü 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Anadolu'da ulaşım faaliyetleri ilkel denilebilecek yöntem ve usullerle gerçekleştirilmekteydi. O devrin teknolojisinin ulaşım sektörüne devlet tarafından tam analıyla yansıtılmadığı görülmüştür. Anadolu'nun muhtelif noktalarına demiryolu ağı döşenmesine rağmen bu ağın uzunluğu son derece yetersizdir. Deniz yolu ulaşımı ise yok denecek düzeydedir. Kara yolu taşımacılığı en çok tercih edilen ulaşım kolu olmakla birlikte nitelikli karayolu da Anadolu'da son derece azdır. Yağışın bol olduğu mevsimlerde kara yollarından faydalanmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle insanların seyahat etmeleri büyük bir çileyi göze almalarıyla başlamaktadır. Anadolu'da bu dönemde yapılan taşımacılık faaliyetlerinin birçok yönden yüzlerce yıl öncesinde gerçekleştirilen şekilden çok da farklı olmadığını rahatlıkla ifade edilebiliriz.

Kaynakça

1) Resmî Yayınlar ve Arşiv Kaynakları:

Nevsal-i Milli, Dersaadet, 1330/1914.

2) Dergiler

Türk Yurdu

“Küs Ömer”, Cilt 14, Numara 1 (151), 1 Kânunusani 1334, s. 1402-1408.

“Boz Eşek”, Cilt 14, Numara 2 (152), Kânunusani 1334, s. 4035-4040.

Yeni Mecmua

“Şaka” Cilt 2, Nu 30, 31 Ocak 1918.

3) Kitaplar

Alangu, Tahir, *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul, 1968.

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1984.

Ebcioğlu, Hikmet Münür, *Kendi Yazılarıyla Refik Halit*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1943.

Engin, H. Hüseyin, *Refik Halit Karay*, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Ertan, Temuçin Faik ve bşk., *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 4. bs. Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.

Kabacalı, Alpay, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, haz. Atilla Özkırmımlı, 2. bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

- Karay, Refik Halit, *Ay Peşinde*, 2. bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul, 1939.
- _____, *Bir Ömür Boyunca*, 2. bs. İletişim Yayınevi, İstanbul, 1996.
- _____, *Deli*, 4. bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- _____, *Dört Yapraklı Gonca*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005.
- _____, *Ekmek Elden Su Gölden*, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1985.
- _____, *Guguklu Saat*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005.
- _____, *İstanbul'un Bir Yüzü*, 5. bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005.
- _____, *Kirpi'nin Dedikleri*, 3. bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul, 1940.
- _____, *Memleket Hikâyeleri*, 21. bs. İnkılâp Yayınevi İstanbul.
- _____, *Minelbab İlelmihrab (Mütareke Devri Anıları)*, 2. bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1992.
- _____, *Sakin Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul, 1940.
- _____, *Sürgün*, 7. bs. İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1998.
- _____, *Tanıdıklarım*, 2. bs. Semih Lütfi Yayınevi, İstanbul, 1940.
- Tuncer, Hüseyin, *Türk Yurdu Bibliyografyası (1911-2001)*, Kültür Bakanlığı-Türk Ocakları Yayınları, Ankara, 2002.
- Yardım, Mehmet Nuri, *Refik Halit Karay (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Eserlerinden Seçmeler)*, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2002.
- 4) Makaleler**
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, "Türk Edebiyatında Cereyanlar", *Yeni Türkiye*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1959.
- Türk Dili-Roman Özel Sayısı*, Cilt 13, 1964.
- Ulunay, Refi Cevat, "Medeni Cesaret", *Milliyet*, 25 Temmuz 1965.